

Az Akadémia két világháború közötti történetéhez

Glatz Ferenc

A Magyar Tudományos Akadémia elnökségének 1965. évi határozata értelmében többéves kutatómunka során történészeink elkészítik az Akadémia történetét. Ennek előmunkálataként vált szükségessé, hogy rövid áttekintés készüljön az Akadémia majd másfélszázados történetéről. A szerző feladata az volt, hogy a kutatás mai állását figyelembe véve néhány, talán jellemző adatesoporttal hozzájáruljon az Akadémia helyének körvonalázásához a két világháború közötti tudományos életben.

A Tanácsköztársaság leverése után működését ismét megkezdő Magyar Tudományos Akadémia sajátos helyet foglalt el a berendezkedő ellenforradalmi rendszer tudománypolitikájában. Ezt a sajátosságot az adja, hogy mint a magyar tudományosság hivatott vezető testülete működésével hozzásimul a sokféle szándékból, törekvésből összetevődő ellenforradalmi politikához, másrészt, ennek ellenére nem tudja visszanyerni hazai tudományosságunkban azt a központi helyet, melyet a századfordulóig betöltött.*

Az 1919 utáni Magyarország szellemi életében a két fő ideológiai kérdés az 1918–1919-es forradalmak és a „területveszteségek” megítélése volt. Az értelmiségnek szinte minden rétege, a hazai kulturális, tudományos intézmények mindegyike szükségét érezte akár ellenzéki, akár hivatalos oldalról e kérdésekben állást foglalni. Az akadémiai vezetés természetesen a rendszer hivatalos álláspontját képviselte. Már az 1919 augusztusában tartott közgyűlésen az elnök Berzeviczy Albert, Tisza István volt minisztere úgy értékeli a Tanácsköztársaság kultúrpolitikáját, mint „a dilettáns kapkodás, frivol önkény” kiteljesítőjét. Még ugyanez a közgyűlés bizottságot választ a tagok Tanácsköztársaság alatti tevékenységének, s annak kivizsgálására: „vajon nincsenek-e

* A dolgozat írásakor támaszkodtam az — egyéb kutatások során is zömbe került — Akadémiai Könyvtár Kézirattárában levő Régi Akadémiai Levéltár két világháború közötti iratanyagára, Klebelsberg Kunó, Hóman Bálint és más akadémikusok fennmaradt levelezésére (MTA Könyvtár Kézirattára és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára), az Országos Magyar Gyűjteménygyezetem iratanyagára (Országos Levéltár), valamint az Akadémiai Értesítő 1917–1951. évi köteteire, a korabeli sajtó (Pesti Napló, Kelet Népe, Egyedül Vagyunk) Akadémiával kapcsolatos cikkeire. — Használtam a kor tudománypolitikai publicisztikáját (Klebelsberg Kunó, Hóman Bálint, Magyary Zoltán munkáit), a kérdést érintő újabb irodalmat: A Magyar Tudományos Akadémia első száz esztendeje I–II. Budapest, 1925.; A Magyar Tudományos Akadémia tíz éve 1945–1955. (szerk. LIGETI LAJOS) Budapest, 1955.; BALOGH SÁNDOR: Klebelsberg és a magyar neonacionalizmus. Történelmi Szemle, 1962. 3–4. sz.; és természetesen „Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány” című tanulmányom (Századok, 1969. 5–6. sz.), valamint „Hóman Bálint politikai iratai” című kéziratban levő dokumentumkötetem anyagát.

oly tagok, akik nemzethűség szempontjából méltatlanok az akadémiai tagságra”. S noha az elnöki beszédek a későbbi évek során is a Tanácsköztársaságról elítélően szólnak, azt is hozzá kell tennünk mindehhez, hogy az Akadémia vezetése, az 1919 utáni évek szellemi áramlatait tekintve, nem valami különösen éles jobboldali hangnemet ütött meg ebben a kérdésben. Mint ismeretes, az Akadémia az őszirózsás forradalom idején folytatta működését 1919 áprilisáig, s bár vezetői közelről sem azonosították magukat a polgári demokráciával, több akadémikus kapott kisebb-nagyobb szerepet az 1918 végi, 1919 eleji hónapokban. Az Akadémia állásfoglalásai egy konzervatív, minden forradalmiságot elvető állásponttól tanúskodnak, de ugyanez a konzervativizmus nemcsak a baloldali, hanem általában minden „a bomlasztás és rombolás céljait szolgáló szélsőséges irányzatoktól” is elhatárolja magát. Mi sem jellemzőbb az akadémiai tagság ilyen értelmű konzervatív állásfoglalására, mint az, hogy az 1918–1919-ben szerepet játszott tagok kizárását, amit az ellenforradalmi kormányzat követelt, sem szavazták meg első alkalommal, s csak hetek múlva tudja az elnökség ügyrendi változtatásokkal a javasoltak egy részének kizárását elérni. Ezt az álláspontot ideológiai szinten a konzervatív reform eszméje testesíti meg. A gondolatkör megtestesítőjének, a Széchenyi kultusznak — mely az Akadémián a korábbi évtizedekben is dívott — az Akadémia továbbra is táplálója lesz.

A „területveszteségek” igazságtalan voltát a hivatalos horthysta politika többek között a tudományok „érveivel” is igyekezett igazolni. Az Akadémia vezetősége már 1918 decemberében „Szózat”-ot intézett a világ tudományos akadémiaihoz az „ezeréves Magyarország területi épségének” fenntartása érdekében, majd 1919-ben több nyelven megjelentetett vitairatban foglalkozik a cseh akadémiaénak erre adott válaszával. És később is szinte kötelességének érezte minden adódó alkalommal tiltakozni a trianoni béke ellen történeti, gazdaságföldrajzi érvekkel.

Annak ellenére, hogy az Akadémia vezetése a különböző megnyilatkozásokban kiállt az ellenforradalmi rendszer célkitűzései mellett, mégis éppen a húszas évek elején tovább fokozódik kiszorulása a hazai tudományos élet centrumából. Ennek lényegében két oka van: az egyik a húszas évek tudománypolitikai koncepciójában, a másik az Akadémia szervezeti felépítésében, jellemben rejlik.

Akadémia — klebelsbergi koncepció

A húszas évek tudománypolitikáját *Klebelsberg Kuno*, az ellenforradalmi korszak kétségtelenül nagy formátumú kultúrpolitikusa határozta meg. A német tudománypolitikában gyökerező koncepciója szerint modern tudományosság csak megfelelően kiépített tudományos szervezet keretében létezhet. Ennek legfontosabb elemei: a „tudományos nagyüzem”, egységesen, tervszerűen irányított tudományos műhelyek kialakítása, amely biztosítja az összehangolt kutatást mind a természet, mind a humántudományok terén. A magyar tudománytörténet addigi legnagyobb szabású programját — melynek következtében több hazai szaktudományban a fejlődés nagymértékben felgyorsult — Klebelsberg azonban nem az Akadémia „előregedett” tudósgarnitúrájával kívánta megvalósítani, hanem a húszas évek elején felnövő új, fiatal tudósréteggel. Felismerve, hogy a hazai tudományos élet jelentős részben az egyetemi tanszékeken, múzeumi szobákban folyik, nem ezeket

akarta az Akadémia vezetése alá vonni; s az Akadémiából egy, a magyar tudományosságot irányító, átfogó szervezetet alakítani, hanem létrehozta a hazai tudományosság összefogó s irányító csúciszervét, az Országos Magyar Gyűjteményegyetemet. Az ebben egyesített múzeumok, kialakuló tudományos kutatóközpontok, intézetek, könyvtárak, levéltárak a tudomány tényleges műhelyei így lényegében kiszakadtak az Akadémia befolyási köréből. Az akadémiai élet további szűkítéséhez vezetett a klebelsbergi programnak az az „alapelve” is, amely a szaktudomány iránt érdeklődő közönséget — s ezzel jelentős pénzüsszegeket is — a felfejlesztett tudományos társulatok körébe vonta. Tény, hogy a húszas évek elején előretörő tudománypolitikai vezetőgarnitúra — noha már sokan közülük tagjai az Akadémiának is — nem sokat törődik az itt folyó dolgokkal, az üléseken is elsősorban „a 60-évesek” (ahogy a korabeliek nevezték az akadémikusokat) vesznek részt. A nagy kiadvány-sorozatok, a humán és a lassan kialakuló természettudományos kutatóintézetek (Csillagvizsgáló, Tihanyi Biológiai Intézet stb.) nem az Akadémia, hanem a tudományos társulatok és a Gyűjteményegyetem kereteibe tartoznak.

Az Akadémia húszas évekbeli háttérbeszorulásának másik oka szervezeti felépítésének avultságában keresendő; abban, hogy a 19. század utolsó évtizedeitől kezdve egyre inkább megmerevedett, s nem tartott lépést kora nemzetközi tudományos mozgalmával. Már a századforduló sajtójában, sőt tudományos közvéleményében is elhangzott újra és újra az a vád az MTA-val szemben, hogy nem képes többé a hazai tudományosság otthona lenni, hogy elzárkózik a társadalomnak a tudomány iránt támasztott új igényeitől . . .

Valóban az Akadémia legújabbkori fejlődésében a legszembeszökőbb egész mechanizmusának konzervatív volta. Még ekkor is az 1869-es(!) alapszabály volt érvényben, amely szerint 3 osztályra tagozódott:

I. Nyelv- és széptudományi osztály *a)* Nyelvtudományi alosztály; *b)* Széptudományi alosztály.

II. Filozófiai, társadalmi és történelmi tudományok osztálya *a)* Filozófiai és társadalmi tudományok alosztálya; *b)* Történelmi tudományok alosztálya.

III. Matematikai és természeti tudományok osztálya *a)* Matematikai és fizikai tudományok alosztálya; *b)* Természettudományok alosztálya.

Jellemző, hogy ez a felosztás — mely végeredményben azokat a tudományterületeket is jelölte, amelyekről az új akadémikusokat válogatták — 1946-ig nem változott, mint ahogy nem változtak az alapszabályban azok a sorok sem, amelyek a kutatási területeket jelölték. A legfeltűnőbb az első pillanatra, hogy a természettudományokat egy osztályba sűrítették, s míg a humán tudományok (I. és II. osztály) 17 tiszteleti, 40 rendes és 100 levelező taggal voltak képviselve, addig a természettudományok 9 tiszteleti, 24 rendes és 60 levelező taggal. A modern kapitalizmus talaján hiába indul meg az erőteljes differenciálódás a természettudományok területén, az Akadémia nem tesz semmit annak érdekében, hogy a korigényekhez igazítsa szervezeti felépítését. Nemcsak a műszaki és természettudományok sok kiváló képviselője maradt ki tagjai sorából, de mind kiadványaival, mind kisebb jutalmaival elsősorban a humán tudományokat támogatja. S hogy ez a konzervatív szervezeti felépítés mennyire egy konzervatív tudományelméleti felfogás tükrözője volt, azt nemcsak az bizonyítja, hogy tekintélyes helyet kap az Akadémián a szépirodalom, aminek jelenléte ebben az időszakban már legalábbis erősen vitatható, de ebből sem a haladó magyar irodalom vonulata, még csak nem is a haladó

polgári irodalom, hanem *Herczeg Ferenc, Csuthó Kálmán* — és nem a nyugatosok — található az ünnepelt akadémiai szépirók között.

A szervezeti felépítés másik, szinte feudális sajátossága volt, hogy az Igazgató Tanácsban — mely az Akadémia pénzügyi és adminisztratív ügyeiben a legfelső vezető testület — egyenlő arányban ültek az akadémikusok által választott tanácsstagok s az Igazgató Tanács által választottak („kiknek megnyerése által az Akadémia díszé és java öregbedését várja”). Ez utóbbiak az alapító Széchenyi család sarjai közül és olyan vezető politikusokból (első sorban arisztokratákból), pénzemberekből állottak, akiknek a tudományműveléshez, de még a tudományszervezéshez is kevés közük volt. 1925-ben pl. itt találjuk az OMGE volt elnökét, *gr. Dessewffy Aurélt, Habsburg József főherceget, gr. Zichy Jánost, gr. Apponyi Albertet*, az ismert arisztokrata politikust, a korszak két igen befolyásos államférfiját, *gr. Teleki Pált* és *gr. Károlyi Gyulát*, az ország két magasrangú főpapját: *Csernoch Jánost* és *Szmrecsányi Lajost*, a pénzügyi igazgató *Popovics Sándort* s a Széchenyiek részéről *gr. Széchenyi Emilt*. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az Akadémia által választott igazgatótanács tagok között is — tehát akik a tudományokat képviselték volna az Igazgató Tanácsban — olyanokat találunk, akik nem tudományos műveik elismeréseként, hanem politikusként, kultúrpolitikusként kerültek a tanácsba.) Az alapszabály ezen rendelkezése, mely az Akadémia vezetésében a fényes nevű arisztokratáknak s az egyháznak intézményesen adott helyet, kimondottan azért készült, hogy a működéséhez szükséges anyagi támogatást biztosítsák általuk. Mint ismeretes, a hazai arisztokrácia egy-egy tagja a dualizmus éveiben is még aránylag jelentős összegekkel támogatta a tudományt, hiszen ez talán még hozzá tartozott egész társadalmi habitusához is. Ahogy azonban 1919 után e réteg gazdasági és politikai szerepe csökken, úgy lanyhul mecénáskodási hajlama is, s funkcióját a tudománypártolásban mindinkább a fináncotke veszi át. Amikor az Akadémia vagyona, melyet „hazafias kötelességből” az első világháború idején az Igazgató Tanács hadikötvényekbe fektetett, egyik pillanatról a másikra megsemmisült, még a Széchenyi unokák és a kor ismert mecénáskodó hercege, *Esterházy Pál*, az ország legnagyobb földbirtokosa mozdulnak meg a pénzszerzés érdekében. De a nagyszabású gyűjtéseknél már ott találjuk a hazai tőkésvállalatok képviselőit, hogy majd a 20-as évek második felétől a felszabadulásig a legjelentősebb jutalmakat a *Weiss Fülöp*, a *Kornfeld Zsigmond*, *Chorin Ferenc* alapítványok képezzék. S az arisztokrata politikusok mellett az Igazgató Tanácsban is gyakrabban találunk pénz-embereket, *Hegedüs Lorándot*, *Teleszky Jánost*, *Fabinyi Tihamért*, akik az Akadémia pénzügyeinek irányításában vezető szerepet játszottak.

A húszas évek elején azonban ez a mecénáskodás sem segítette az Akadémia leromlott gazdasági helyzetén. A korona árfolyama napról-napra zuhant, a befizetett pénzüsszegek gyorsan értéküket veszítették, s mind közelebbinek látszott az a veszély, hogy az Akadémia működését be kell szüntetni. Minimálisra csökken a kiadványok száma. 1921–22-ben pl. egyetlen komolyabb munkát sem adnak nyomdába, s a kortársak leveleikben többször panaszkodnak: hiába tartják meg előadásait az osztályüléseken, nyomtatásban azt nem látják. A főtitkári jelentés pedig a fűtési, világítási, nehézségekről számol be, s hogy nem tudják az alkalmazottak fizetését kiadni, és az üléseket is a Nemzeti Múzeum és a Földhitelintézet termeiben kell tartaniuk. Ezek a gazdasági nehézségek, melyek egyébként nemcsak az Akadémia esetében

voltak ilyen súlyosak ezekben az években, egyre inkább sürgették a hazai tudományosság állami támogatásának fokozását.

Klebelsberg azonban, aki az adott pillanatban a tudomány állami támogatásának szükségességét felismerte, nem az Akadémia, hanem — mint azt már említettük — a Gyűjteményegyetem keretébe szorítva igyekszik ezt a támogatást biztosítani. Az Akadémia kérdése másodrangú a tudománypolitikai vezetés előtt. Igaz, az 1923. évi I. tc. „megmenti” az Akadémiát: az alkalmazottak fizetését a Gyűjteményegyetem költségvetéséből fizetik ki, s emellett az állam rendszeres évi támogatást biztosít, de mindez arra elegendő, hogy a legfontosabb korábbi kiadványsorozatokat folytassák, s ne legyen fennakadás az előadások, ülések megtartásában . . .

Amennyire ezt kutatásaink mai állása látni engedi, az Akadémiának ez a 20-as évek elején kialakuló helye az ellenforradalmi korszak tudománypolitikájában — hogy ui. nem tölti be a tudományos élet központjának szerepét — a felszabadulásig, illetve 1949-ig lényegében nem változott. Mégis a 30-as években az Akadémián belül kétségtelenül bizonyos élénkülés mutatkozik a tudományos közéletben. Mely területeken, s miben jelentkezik ez? És hogyan viszonyul az akadémiai vezetés tudománypolitikai arculata a korszak mind erősebben jobbratolódnak politikájához?

Akadémiai vezetés — tudománypolitika a 30-as években

A leglényegesebb változás épp a rendkívül rossz anyagi helyzetben következik be. 1928-ban — s ez talán bizonyos határvonal is az Akadémia két világháború közötti történetében — gr. Vigyázó Sándor birtokai teljes örökösévé az Akadémiát tette meg, minek következtében a költségvetési keret több mint kétszeresére nőtt. Ugyancsak a huszas évek végétől jelennek meg azok a nagy alapítványok, melyek kamatait különböző jutalmakra fordítják, s melyekről fentebb már tettünk említést. Növekedett az állami támogatás összege is. (Ennek mértéke 1927—30 között a legmagasabb, 1931—37 között csökken, 1938 után stagnál.) Az anyagi helyzet javulásának hatása elsősorban a kiadványok számának s az osztályok költségvetésének növekedésében mutatkozott meg, kisebbrészt — s a Vigyázó-alap nyújtotta lehetőségekhez képest korántsem arányosan — bizonyos új kiadások eszközzésében (pl. népzene-kutatás támogatása, természettudományos kutatócsoportok, egyének rendszeres kutatási segélyezése stb.). Az Akadémia anyagi helyzete oly mértékben rendeződött, hogy pl. az 1940-es évek elején már nemegyszer jelentős összeggel támogatta a hanyatlásnak indult társulatok kiadványait. Jórészt ebből következett, hogy ekkorra már az Akadémia sincs a korábbihoz mérten visszaszorulva más tudományos intézmények mögé.

Lassú változás tapasztalható az *osztályok tevékenységében* is és ennek lényege, hogy megélnékül a bizottsági munka, sőt új bizottságok alakulnak. Ezek a bizottságok, melyeknek tagjai nem akadémikusok is lehetnek elvben, bizonyos lehetőségeket jelentettek a szűkebb keretek szétfeszítéséhez, s ahhoz, hogy új tudományzakok nyerjenek képviselőt az osztálykeretek megtartása mellett. Ez irányban már a 20-as évek közepén megindul egy fejlődés, mely a későbbiekben mind határozottabbá válik. A 20-as években pl. a II. osztálynak 4 bizottsága van (történelmi, hadtörténelmi, nemzetgazdasági, archeológiai — ezekben ekkor még szinte kizárólag osztálytagok találhatók),

de az 1937-es évben már 6, 1943-ban 7 (filozófiai, jogtudományi, történet-tudományi, hadtörténeti, nemzetgazdasági, archeológiai, művészettörténeti). Ugyanakkor a 30-as években az I. osztály keretében is már 6 bizottság működik: nyelvtudományi, nyelvművelő, klasszika-filológiai, irodalomtörténeti, képzőművészeti, néptudományi. Ez utóbbi keretében kapcsolódik az Akadémiához — még nem akadémikusként — *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán*. Mindezek mellett a 20-as, de különösen a 30-as évekre nem az osztályok költségvetési keretét terhelve jöttek létre újabb bizottságok is (Szótári Bizottság, a középkori latinság szótárának Nemzeti Bizottsága stb.). Noha a felolvasó üléseket még osztályülésként rendezik, a gyakorlatban a bizottságok tevékenykednek. Erre is nyílt lehetőség, mert a költségvetést osztályon belül bizottságokra osztották szét. (Természetesen szakáganként igen különböző eredményekkel működnek e bizottságok, s talán a nyelvtudomány kivételével egy esetben sem tudják az ugyanazon tudományágban tevékenykedő gyűjteményegyetemi — illetve 1934-től Nemzeti Múzeum-i — intézményeket eredményeikkel túlszárnyalni.)

Amellett, hogy az osztályokon belül a bizottságok nagyobb súlyt kaptak, bizonyos változás mutatható ki az *osztályok közötti* viszonyban az osztályok súlyát illetően. A természettudományok előrehaladása éreztette hatását az akadémiai megmozdulásokon is. 1920—22 között pl. még minden osztály évenként 8—9 felolvasó ülést tartott. 1927-ben már a III. osztály több előadást tart, mint a másik kettő együttesen, 1938-ban pedig a felolvasott dolgozatok száma így oszlik meg: I. osztály — 8; II. osztály — 9; III. osztály — 116. S az osztályok közötti összehasonlításból az is kiderül, hogy a III. osztály kapcsolódik a 30-as években leginkább a nemzetközi tudományos közülethez; itthoni üléseken részt vesznek külföldiek, s többször utaznak itthoniak külföldre. A III. osztály működése tehát ugrásszerűen megélné. Ennek ellenére csak igen kicsiny a változás a korábbiakhoz képest e tudományágak támogatásában, egyáltalán nem arányos a szakág fejlődésével. A 20-as években kirívóan a III. osztály gazdálkodik a legkisebb költségvetésből, s ez a 30-as években csak annyival módosul, hogy kb. egyenlő összeget kap mindhárom osztály, s természettudományos és agrártechnikai, földrajzi kutatásokra juttatnak évi néhány ezer pengőt. (Hozzá kell tennünk: a továbbiakban igen érdekes lehet annak feltárása, hogy egyes természettudományos ágakat támogatásában mennyire vállalt részt az ipar!)

† Néhány szót az Akadémiának a kor tudománypolitikájában elfoglalt helyéről. A 30-as évek hazai belpolitikájában, mint ismeretes, mind határozottabban jelentkeztek a totális fasiszta tendenciák, s egészében az ország bel- és külpolitikai vezetése az előző évtizedhez képest erősen jobbra tolódott. Az előretörő jobboldali középrétegek, e tendenciák politikai exponensei, a szellemi élet különböző területein is sürgették az „őrségváltást”, a konzervatív s *Bethlen* miniszterelnök nevével jelzett rendszer faszizálását. Noha a korszak egyes tudományágainak története még jórészt feldolgozatlan, az már most is látszik, hogy a kor szélsőjobb politikai, tudománypolitikai áramlatai a szaktudományosság körében nem kapnak erőre, s inkább egy-egy — a karriert e révén remélő —, képviselőjük akad, mintsem valami kialakult front. Fokozottan áll ez az akadémiai vezetésre.

A vezetés összetételének jellege szinte semmit sem változott a 30-as évekre; továbbra is az arisztokrácia — s *Hóman* kultuszminiszter személyes nyomására —, a főpapok voltak túlsúlyban. A nem akadémia által választott igazgató

tanácsi tagok között (1943-ban) *József főherceg* (aki 1936-tól az Akadémia elnöke volt), *gr. Károlyi Gyula*, *gr. Zichy, herceg Esterházy Pál*, a volt pénzügyminiszter *Fabinyi*, *Balogh Jenő*, *Baranyay Lipót* és négy főpap (*Serédi Jusztinián*, *Ravasz László*, *Grósz József*, *Kelemen Krizosztom*) található.

A névsor, melyet kiegészíthetnénk az akadémikusok közül választott vezetők neveivel is, már mutat valamit az Akadémiának a korabeli politikában elfoglalt helyéről: az uralkodó osztályok jobboldali németbarát szárnyának exponensei (pl. Hóman Bálint) mellett az Akadémia vezetésében nem kis súlyt kapnak az ellenforradalom konzervatívabb irányzatának képviselői is. Ennek is szerepe van abban, hogy az Akadémia ellen a korabeli legnyíltabb támadást az imrédysta „Egyedül vagyunk” intézi. A támadás rámutat az akadémiai arisztokratikus szemléletre, az elzárkózásra, arra, hogy nem tart lépést szervezeti formájában a tudományfejlődéssel — de mindezt a jobboldali őrségváltás sürgetése jegyében teszi.

Az akadémiai vezetés politikai irányát az ideológia területén jól mutatja a 30-as évek egyik központi kérdésében, a területi *revíziók* kérdésében tett állásfoglalás. Az akadémiai vezetők különböző helyeken és más más formában aránylag türelmes nézeteket vallottak, s ezek (visszavetítve természetesen az István-kori magyar állam történetére) a magyar uralkodó osztályok kétségtelenül mérsékeltbben jobboldali szárnya ideológiájának voltak szerves részei.

Az elmondottakat legjobban talán az az összecsapás bizonyítja, mely az 1943. évi nagyjuttalom odaítélésekor következik be, s mely a korabeli szellemi élet egyik legnagyobb visszhangot kiváltó eseménye volt. A jutalomra Hóman Bálint volt a legesélyesebb, s már úgy látszott el is nyeri, amikor a nagygyűlésen Moór Gyula beadványban támadta meg a nemrég még nagyhatalmú s németbarátságáról ismert minisztert, s javasolta, hogy a jutalmat *Szekfű Gyulának* (kinek baloldali kapcsolatai ekkor már közismertek voltak) ítéljék oda. S hogy mennyire tudatos politikai akcióról volt szó, azt mutatja, hogy bár Szekfű munkáját — az „Állam és nemzet” c. cikkgyűjteményt — a szabályok szerint nem lett volna szabad nagyjuttalommal díjazni, a szavazások során nagy fölényrel Szekfű győz.

Vagyis az Akadémián, mely bizonyos belső változások ellenére továbbra is lényegében a szűkkörű, elzárkózott „céhes” tudomány szemlélet otthona volt, határozottan felléptek azok az erők, melyek elhatárolódtak a szélsőjobb tudománypolitikai exponenseitől. Ennek alapja egyrészt az volt, hogy a vezetésben hangot kapó politikus-garnitúra tagjai is inkább a 20-as évek konzervatívabb uralmi politikájának voltak hívei, és nem egy vonatkozásban elkülönültek attól a mindinkább jobbra haladó politikától, mely a 30-as években Magyarországon folyt; ugyanakkor a Horthy korszak vezető tudományos értelmisége körében nem elsősorban a szélsőjobb eszmevilága talált termékeny talajra, hanem sokkal inkább (a 40-es évek politikájában pl. az angolszászok iránti szimpátiát tápláló) polgári konzervativizmus.

*

Ha azt vizsgáljuk, hogy az Akadémia a hazai tudománypolitikában mikor milyen helyet foglalt el — a történeti szakaszolás határa kétségtelenül nem a felszabadulásnál, hanem az 1949-es átszervezésnél vonható meg. A felszabadulás utáni évek ilyen szempontú áttekintésével foglalkozni — mivel erről az évforduló kapcsán többször olvashattunk — itt nincs terünk, csupán néhány megjegyzést kívánunk az 1945 — 1949 közötti fejlődési szakasz történetéhez fűzni.

Az Akadémia felszabadulás előtti történetének korábban érintett tudománypolitikai szimptomái sokban továbbélnek a felszabadulás utáni évek történetében is.

Az 1945 előtti antidemokratikus szervezeti felépítésben az első változást a *Szentgyörgyi Albert* vezette szárny kiválása, majd a III. osztály differenciálódása jelentette. Ekkor történik csak változás a tudományos demokratizmus szellemében az Akadémia vezetésében (Igazgató Tanács, osztályok irányítása) is.

Az akadémikusok összetételében a lassan meginduló változás (sorban kihagyják az ellenforradalmi korszakban politikai okok miatt akadémiai tiszteleti tagságot nyert egyéneket) az új szocialista kultúrpolitika következtében meggyorsul. A tudomány mind több haladó képviselője lesz az Akadémia tagja.

A tudománypolitikai fejlődésvonalat 1949 zárja: az Elnöki Tanács által november 14-én jóváhagyott alapszabály értelmében az Akadémia „a Magyar Népköztársaság legfelsőbb tudományos intézménye”, vagyis: legújabbkori történetében először; az egész magyar tudományos élet összefogását kapta feladatul.